

Ольга Паславська,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільного права і
процесу юридичного факультету
Тернопільського національного
економічного університету

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ВОЛОНТЕРСЬКОГО РУХУ В УКРАЇНІ (ІСТОРИКО-ПРАВОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ)

Проведено історико-правове дослідження становлення, розвитку та статусу волонтерського руху в Україні, під яким розуміється благодійна, гуманістична діяльність, яка здійснюється фізичними особами без заробітної платні і спрямована на соціальну допомогу певним верствам населення, розвиток добробуту та процвітання суспільства.

Ключові слова: волонтери, волонтерський рух, благодійна діяльність, неприбутковість, безкорислива допомога.

Паславская О.

Становление и развитие волонтерского движения в Украине (историко-правовое исследование)

Проведено історико-правове дослідження становлення, розвитку та статусу волонтерського руху в Україні, под которым следует понимать благотворительную, гуманитарную деятельность, которая проводится физическими лицами без зарплаты и направлена на социальную помощь определённым группам населения, развитие благополучия и процветание общества.

Ключевые слова: волонтеры, волонтерское движение, благотворительная деятельность, бездоходность, бескорыстная помощь.

O. Paslavska

The formation and development of the volunteer movement in Ukraine (historical and legal research)

The article analyzes the historical and legal research of establishment, development and status of volunteering in Ukraine, which refers to charity, humanistic activities carried out by individuals without wages and aimed at social assistance to certain groups of the population, development and prosperity of society.

Keywords: volunteers, volunteerism, charity, non-profit, disinterested aid.

Постановка проблеми. Волонтерська діяльність з давніх-давен була притаманна українському народу. Адже у словнику української мови поданий ряд слів-синонімів (доброчинність, доброчинство, добродійство, добродіяння, благодіяння...), які мають однакове тлумачення: надавати допомогу, сприяти комунібудь у чомусь [16]. Історія доброчинства в Україні налічує більше, ніж 100 років. На Русі завжди були люди, які безкоштовно давали допомогу хворим та нужденним.

Волонтерський рух – це природне явище, яке можливе лише у вільному, незалежному демократичному суспільстві. Служіння суспільству виховує громадянські почуття, а волонтерський рух, зокрема, є оптимальною умовою прояву альтруїзму, гуманності для самореалізації та самовдосконалення людини будь-якого віку.

Волонтерський рух – це рух по наданню безкорисливої допомоги тим, хто її потребує. Під цим поняттям розуміють волонтерські дії як на місцевому, так і на державному рівнях, і разом з цим як двосторонні та міжнародні програми. Волонтери відіграють різносторонню роль в розвитку та добробуті країн. В рамках національних програм і програм ООН сприяють розвитку гуманітарної допомоги, технічного співробітництва, пропаганди прав людини, демократії та миру.

Стан дослідження. Основи волонтерства закладено англійцем Т. Мором, французом А. Дюнаном та ін. Сучасний стан та особливості статусу волонтерського руху досліджували вчені різних країн: М. Бостанджогло, Р. Колосова, М. Фурлан, К. Хаджи-Міцева, Г. Чейнен, О. Щєкова, Д. Эберлі та інші. В

узагальненні вітчизняного досвіду волонтерства можна виокремити праці: О. Главник, О. Карпенко, Г. Крапівіної, Т. Лях, І. Пінчук, К. Василенко, Т. Голованова, Ю. Гапон, А. Капської, О. Олінек, Н. Борецької, І. Звереві, Г. Лактіонової та ін.

Виклад основного матеріалу. Існує припущення, що волонтерство як суспільний рух виникло на Заході, а першими волонтерами були самаритяни, які почали надавати допомогу усім, хто її потребував. Більш впевнено можна говорити про виникнення феномену волонтерства вже з середини XIX століття. Деякі дослідники вважають, що волонтерський рух започатковано у 1859 р., коли французький письменник-журналіст Жан Анрі Дюнан, вражений кривавими картинками битви біля Сольферіно, запропонував ідею створення Червоного Хреста – організації, яка працювала б на добровільних засадах і надавала першу медичну допомогу пораненим бійцям. Принципами, сформульованими Дюнаном, керуються волонтерські організації у всьому світі і донині [7;11;14].

В Законі України «Про волонтерську діяльність» [4] визначено, що волонтер – це фізична особа, яка добровільно здійснює благодійну неприбуткову та мотивовану діяльність, що має суспільно-корисний характер. Волонтерами можуть бути особи, які досягли 16 років або, як виняток (за згодою одного з батьків або особи яка, його заміняє), з 15 років.

За своїм покликанням волонтер – це, передусім, добра, милосердна людина, яка володіє неабиякими комунікативними навичками і приваблює до себе людей, розуміє проблеми оточуючих та співчуває їм, має бажання безкорисливо допомагати вирішувати проблеми інших людей. До того ж, волонтер характеризується порядністю, уважністю, відповідальністю, відвертістю зі своїми клієнтами [8, с. 52].

Послуги волонтерів з кожним роком стають дедалі більш поширеними. У багатьох країнах Європи, Азії та Америки волонтерство є звичним явищем. Нині добровольців багатьох держав об'єднано в глобальний світовий волонтерський рух. Наприклад, за даними Національного центру волонтерської роботи у Великій Британії, головним мотивом для участі у волонтерському русі вважають саму діяльність, яка інтегрує добровольців у суспільство, створюючи певну цілісність із ним (32% – потреба в почутті єдності з людьми) [12, с. 13].

Отже, в основу добровільності покладена здатність однієї людини безкорисливо, у багатьох випадках анонімно виконувати роботу на благо інших. Тобто, частину часу, енергії, знань, досвіду волонтер витрачає на виконання діяльності, яка приносить користь іншим людям чи суспільству в цілому. Однак, термін «волонтерство» означає передусім діяльність на основі добровільної волі.

На думку І. Звереві, волонтерський рух – це добродійна робота, яка здійснюється фізичними особами на засадах неприбуткової діяльності, без заробітної плати, без просування по службі, заради добробуту та процвітання спільнот та суспільства в цілому. Людину, яка добровільно надає безоплатну соціальну допомогу та послуги інвалідам, хворим особам та соціальним групам, що опинилися в складній життєвій ситуації, називають волонтером [11, с. 25].

З XIX ст. волонтерство набуває соціального змісту і визначається як добровільна вмотивована, неоплачувана діяльність у вільний від основної роботи час, спрямована на допомогу іншим.

В країнах Західної Європи і США волонтерський рух почав активно розвиватися в XIX ст. як рух «дружніх візитерів», сестер милосердя, самаритян, місіонерів тощо.

Волонтерами були, як правило, приватні особи, громадські діячі (Д. Адамс, М. Річмонд, А. Соломон), релігійні діячі (пастор С. Барнетт, Ч. Вара) [15, с. 218]. Мабуть кожен із нас знає таку символічну постать як Мати Тереза. Вона була католицькою черницею, фундаторкою Ордену милосердя, що займається служінням бідним і хворим. У 1979 р. була визнана гідною Нобелівської премії миру.

В Україні людей, що займалися суспільно-корисною справою, називали добродійниками, благодійниками, альтруїстами, громадськими діячами, меценатами (Князь Володимир, Ярослав Мудрий, Гетьман Петро Сагайдачний, Іван Мазепа), приватними благодійниками (Терещенки, Семеренки, Броцькі).

Однак тільки в минулому столітті, сповненому війн, волонтерство виокремилось у соціальне явище. Після Першої світової у Франції було засновано Координаційний комітет міжнародної волонтерської служби (CCIVS) під егідою ЮНЕСКО зі штаб-квартирою у Парижі. Слово «волонтер» походить від фран-

цузького – «volontaire», англійського – «volunteer», які є похідними від латинського – «voluntarius», що в дослівному перекладі означає «доброволець», «бажаючий» [16].

14 вересня 1990 р. в Парижі на XI Всесвітній конференції Міжнародної Асоціації добровільних зусиль прийняли Загальну Декларацію про волонтерську діяльність [3], згідно з якою така діяльність розглядається як інструмент соціального, економічного, культурного, екологічного розвитку. Декларація підкреслює: волонтерство – це добровільний вибір, що відображає особисті погляди і позиції; це активна участь громадянина в житті суспільства, що виражається зазвичай спільною діяльністю в межах різних асоціацій. Волонтерство сприяє поліпшенню якості життя, особистому процвітанню й поглибленню солідарності, реалізації основних потреб на шляху будівництва справедливого й мирного суспільства, більш збалансованому економічному й соціальному розвитку, створенню нових робочих місць і професій.

У Декларації проголошено низку головних принципів руху, зокрема, надання особистих або організованих послуг, а також принцип перетворення волонтерства на елемент особистого розвитку, набуття нових знань і навичок. Ця Декларація підтримує право кожної жінки, чоловіка та дитини на вільне об'єднання у спілки для волонтерської діяльності без будь-якої дискримінації через культурне та етнічне походження незалежно від віросповідання, віку, статі, фізичного, соціального чи економічного становища. Всім людям у світі має бути гарантовано право на вільне витрачання свого часу, таланту й енергії на користь інших людей чи громади, якщо вони працюють індивідуально чи в колективі, не сподіваючись на фінансову винагороду [3].

Сьогодні волонтерів більш ніж зі 100 країн світу об'єднано в глобальний світовий рух, який стає все більш впливовим. Так, в США кількість волонтерів складає близько 60% серед жінок, які присвячують волонтерській діяльності в середньому 3,4 год. на тиждень, та близько 50% серед чоловіків (3,6 годин на тиждень). Громадяни Канади працюють волонтерами в середньому 191 годину на рік, що є еквівалентом 578 000 робочим місцям з повною зайнятістю. У Франції в акціях волонтерських організацій приймають участь 19% дорослого населення (з них 60% регулярно), віддаючи волонтерській діяльності більше 20 год. на місяць [18].

Кожен третій громадянин ФРН (22 млн. осіб) є волонтером та присвячує праці в волонтерських асоціаціях, проектах і групах взаємодопомоги більше, ніж 15 год. на місяць. В Південній Кореї вартість послуг волонтерства перевищує \$ 2 млрд. на рік. Досвід роботи волонтером мають 26% громадян Японії, 48% з них впевнені у тому, що волонтерська праця дуже корисна для особистого зростання та суспільства в цілому. 72% волонтерів Ірландії вважають, що вони виконують те, що ніколи не може бути зроблено оплачуваними робітниками. Загалом кожного року волонтерською діяльністю охоплено понад 100 млн. осіб дорослого населення планети [18].

У «Світовому рейтингу благодійності» – дослідженні, що проводилося британською благодійною організацією Charities Aid Foundation у 2014 р., Україна посіла 103 місце [19]. Втім, як зазначено у частині методології дослідження, опитування респондентів відбулося протягом одного місяця 2013 р. і, скоріше за все, це сталося ще до подій на Євромайдані. Тому вказані дані не віддзеркалюють розвиток волонтерства і благодійності в Україні наприкінці 2013 р. та у 2014 р.

2014 рік позначився суттєвим зростанням кількості громадян України, залучених до благодійної та волонтерської діяльності. Так, за даними соціологічного дослідження, проведеного Фондом «Демократичні ініціативи ім. Ілька Кучеріва» спільно з КМІС, 32,5% українців лише протягом травня-вересня 2014 р. мали досвід переказів коштів на рахунки української армії. Ще 23% громадян скористалися допомогою благодійних фондів та волонтерських організацій, передавши кошти, речі та продукти саме через ці громадські інституції. 9% громадян приймали участь у магазинних акціях, купивши товари за списками для потреб армії та передавши їх волонтерам. Особисто допомагали вимушеним переселенцям речами та грошима 7% українських громадян. Безпосереднім збором коштів, ліків, речей та доставкою їх в зону проведення АТО займалися 3% [20]. Згідно із даними дослідження «Волонтерський рух в Україні», підготовленого GfK Ukraine на замовлення ООН в Україні, громадяни України надають великого значення волонтерському руху в розвитку суспільних процесів: 62% визнають роль волонтерів у змінах останнього року; 85% вважають, що волонтерський рух допомагає зміцненню миру; 81% схильні вважати волонтерський рух обов'язковою складовою громадянського суспільства [19].

Крім того, 32,5% українців особисто переказали свої кошти на рахунки української армії. Селяни відзначились вищою добродійністю, ніж міські жителі. Експерти вказують, що майже 1/4 українців (23%) мали досвід волонтерства, із них 9% почали займатись волонтерством протягом останнього року. Основним напрямком діяльності волонтерів у 2014–2016 рр. стала допомога українській армії та пораненим – цим займались 70% волонтерів. До подій, що сталися в Україні у 2014 р., найбільш актуальними напрямками діяльності волонтерів були допомога соціально незахищеним групам населення та благоустрій громадського простору. Респонденти дослідження «Волонтерський рух в Україні» відповіли й на запитання щодо власної участі в благодійній діяльності. Так, 74% з них жертвували кошти на різні цілі коли-небудь у житті, з яких 25% зробили благодійні внески протягом останніх 12-ти місяців. Їх суми пожертв різняться та складають від кількох гривень до 283 тис. грн. на рік. Найбільш охоче громадяни України жертвували на допомогу українській армії, пораненим, та хворим дітям. У 2014 р. кількість таких громадян збільшилась (63%), тоді як раніше в середньому жертвували 49% з них [19].

Отже, результати соціологічних досліджень також свідчать про те, що український волонтерський рух у 2014–2016 рр. за масштабом поширення став безпрецедентним виявом громадянської самоорганізації. Зростання активності волонтерського руху було зумовлене двома основними факторами: внутрішньополітичною кризою, що призвела до розбалансування системи державного управління, дефіциту якісних управлінських рішень, браку ресурсних можливостей, та зовнішньою агресією, яка поглибила дисбаланс між здатністю держави ефективно виконувати свої функції та забезпеченням основних потреб громадян. Кризові процеси в країні та зовнішні впливи поставили під загрозу існування України як національної держави, що було сприйнято громадянами як особистий виклик, загрозу їх самоідентифікації.

Можна зробити висновок, що за таких обставин патріотично налаштовані люди взяли на себе відповідальність за розвиток ситуації, пов'язаної із подіями на Євромайданах країни та військовими діями на її теренах. При цьому волонтерська діяльність набула усіх ознак найбільш дієвої форми самоорганізації населення. Умови функціонування волонтерського руху під час Євромайданів та військових дій були різними, в залежності від ролі держави у цих процесах. Протистояння представників громадянського суспільства із бюрократичною системою під час Революції Гідності віднесло більшість громадських об'єднань (у тому числі безпекового спрямування) до опозиційного табору. Згодом російська військова агресія об'єднала зусилля громадянського суспільства і держави у боротьбі з нею. Окрім того, волонтерська робота на Євромайданах була для більшості її виконавців першим досвідом та стихійним проявом небайдужого ставлення до перебігу подій. Подальший розвиток волонтерського руху, пов'язаний із військовими діями, був більш структурований та потужний, тому що спирався на раніше здобуті напрацювання.

В даний час видається неможливим визначити реальний кількісний склад учасників волонтерського руху через постійне його поповнення, небажання афішувати свою діяльність та напівлегальність частини волонтерських організацій. Події, пов'язані із сепаратистськими рухами на Півдні та Сході України, змусили волонтерів замість допомоги цивільному населенню спрямувати всі засоби на постачання всього необхідного для проведення АТО. Найбільш ефективний внесок до посилення обороноздатності держави волонтерський рух зробив саме на початку військових дій у Донецькій та Луганській областях, коли забезпечення державою силових підрозділів здійснювалося повільно, не вистачало елементарних систем захисту, обмундирування та продовольства. За лічені місяці волонтерські ініціативи перетворилися в потужні організації, діяльність яких була спрямована на забезпечення майже всього спектру потреб як силових структур, так і громадян, що постраждали від військових дій. Вирішальну роль у цьому процесі відіграли два фактори: патріотичний підйом у суспільстві, що призвів до появи безпрецедентної кількості волонтерів і благодійників; менеджерські якості керівників волонтерських організацій.

Серед найбільш помітних організацій необхідно виділити волонтерське об'єднання «Народний тил», що включає «Колеса народного тилу» (постачання машин до АТО), «Медичний народний тил» (постачання ліків до АТО), Help Army, «Крила Феніксу», «Армія SOS», «Народний проект», «Волонтерська сотня». Слід зауважити, що перелік прикладів ефективною самоорганізації волонтерів набагато ширший та включає тисячі як організаційних утворень, так і людей, які одноосібно займа-

ються волонтерською діяльністю. З багатьох напрямків роботи волонтерів, спрямованої на протидію зовнішньої агресії та її наслідків, можна виділити чотири основні, якими вони опікуються найбільше: збір та доставка в зону проведення АТО необхідних ресурсів; надання медичної допомоги постраждалим в ході її проведення; допомога вимушеним переселенцям; пошук зниклих безвісті та звільнення полонених [21].

Отже, найбільш поширений вид волонтерської діяльності під час військових дій – це забезпечення українських військових, залучених до АТО, необхідними ресурсами. Заклик щодо їх збору, сформований у соціальних мережах волонтерськими групами, був підтриманий небайдужими людьми в Україні та за її межами. Відчутну підтримку волонтерському руху надає українська діаспора, представники якої пересилають до України грошові перекази, медичні препарати, приціли, господарські товари тощо [22]. У багатьох країнах, де українці складають згуртовані діаспорні осередки, місцевими волонтерськими організаціями проводяться чисельні громадські акції на підтримку суверенітету і територіальної цілісності України [23]. Одним з успішних методів волонтерської допомоги силовим структурам є надання адресної допомоги їх окремим підрозділам. Поширення набула практика, коли допомога адресується не керівництву підрозділів, а безпосередньо їх особовому складу. Волонтери це пояснюють наявністю випадків, коли ресурси не доходять до адресата [23]. Дуже потужно у волонтерському русі представлений медичний напрямок.

Слід зазначити, що окремі волонтерські ініціативи є дуже ефективними. Зокрема, створення Ради волонтерських організацій при Міністерстві оборони України, входження до департаментів та управлінь оборонного відомства, служба Тилу Збройних Сил України, представники волонтерських організацій зробили роботу Міністерства оборони України більш відкритою та ефективною, що значно покращило матеріальне забезпечення військ. Представникам волонтерських організацій були запропоновані посади в Департаменті державних закупівель та постачання матеріальних ресурсів Міністерства оборони України, службах Тилу Збройних Сил України з метою проведення оперативного моніторингу переліку цінових пропозицій та інформації щодо постачання та своєчасної закупівлі майна, пально-мастильних матеріалів, продовольства.

З огляду на позитивні результати роботи волонтерів у підрозділах Міністерства оборони України, потребує вивчення питання щодо пропозиції введення представників волонтерського руху до інших силових відомств. Зокрема, створення рад волонтерів у Міністерстві внутрішніх справ України, Державній прикордонній службі України, СБУ, що є необхідним кроком у процесі реформування усього вітчизняного силового блоку.

Основними законодавчими актами, що регулюють діяльність волонтерського руху в Україні, є Закони України: «Про волонтерську діяльність» [4], «Про громадські об'єднання» [5] та «Про благодійну діяльність та благодійні організації» [6]. Позитивні зміни, пов'язані із прийняттям цих нормативних новацій відзначило Агентство США з міжнародного розвитку (USAID) в межах дослідження «Індексу сталості неурядових організацій» (CSOSI) [24].

Отже, за умов розбалансування системи державного управління, браку ресурсних можливостей та зовнішньої агресії волонтерські організації виконують функції держави із забезпечення силових структур та постраждалих громадян в ході збройного протистояння. Вирішальну роль у цьому процесі відіграє патріотичний підйом в українському суспільстві, що призвів до появи безпрецедентної кількості волонтерів й жертводавців. Прийняття системного законодавства, спрямованого на врегулювання благодійної та волонтерської діяльності, безумовно, створює умови для розвитку якісно нового рівня цієї діяльності та взаємодії волонтерів з органами державної влади.

Таким чином, підсумовуючи дане дослідження можемо зазначити, що з метою вдосконалення чинного Закону України «Про волонтерську діяльність», необхідно: визначити статус «волонтерської організації»; доповнити перелік напрямів волонтерської діяльності з урахуванням її провадження під час надзвичайних ситуацій чи бойових дій; ввести пільги для волонтерів під час вступу до вищих навчальних закладів та при прийомі на роботу; визначити механізм реалізації зарахування часу здійснення волонтерської діяльності до трудового стажу.

Список використаної літератури

1. Загальна декларація прав людини 1948 р. К. : Либідь, 2004. – 339 с.
2. Міжнародна конвенція про права дитини 1989 р. К. : Либідь, 2003. – 415 с.
3. Загальна декларація волонтерів, прийнята на XI конгресі Міжнародної асоціації волонтерів // Права людини: навч. посіб. К. : Просвіта, 2002. – С. 67–80.
4. Закон України «Про волонтерську діяльність» № 3236-VI від 19 квітня 2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/3236-17>.
5. Закон України «Про громадські об'єднання» № 4572-VI від 22 березня 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4572-17>.
6. Закон України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» № 5073-VI від 5 липня 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5073-17>.
7. Лях Т. Волонтерство як суспільний феномен / Т. Л. Лях // Проблеми педагогічних технологій: зб. наук. пр. / Волинський державний університет імені Лесі Українки. – Луцьк : Волинський академічний дім, 2004. – Вип. 3–4. – С. 139–144.
8. Волонтерство. Порадник для організатора волонтерського руху / укл. Т. Лях, авт. кол. : О. Безпалько, Н. Заверіко, І. Зверева, Н. Зімоновець та ін. – К. : ВГЦ «Волонтер», 2001.
9. Волонтерська служба недержавної організації соціальної сфери. 36. – К. : БТ «Джерело», 2000.
10. Азгагі М. Громадські організації повинні спрацювати з громадами / М. Азгагі. // Громадські Організації. – 1999. – №4. – С. 27–28.
11. І. Зверева. Волонтерський рух: досвід, проблеми, перспективи: робочі матеріали семінару. (Київ, 24–30 жовт. 2000 р.).
12. Бидерман К. Координация работы добровольцев и менеджмент волонтерских программ в Великобритании / К. Бидерман. – СПб : Русско-Немецкий обмен, 1999. – 31 с.
13. Волонтерство у публічній бібліотеці: метод. поради / Упр. культури, туризму і курортів Хмельн. облдержадмін.; ОУНБ ім. М. Островського. – Хмельницький, 2012. – 16 с.
14. Крапівіна Г. Світовий волонтерський рух: стан і статус / Г. Крапівіна // Вісник економічної науки України. – 2012 – № 1. – С. 73–76.
15. Neil M. Maher, *Nature's New Deal: The Civilian Conservation Corps and the Roots of the American Environmental Movement*. New York: Oxford University Press, 2008. – 328 p. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://global.oup.com/academic/product/natures-new-deal-9780195306019>.
16. Словник-довідник для соціальних працівників та соціальних педагогів / за заг. ред. А. Капської. – К., 2000.
17. World giving index 2014. A global view of giving trends. November 2014. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.cafonline.org/pdf/CAF_WGI2014_Report_1555AWEBFinal.pdf.
18. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.unian.net/ukr/news/news-462928.html> 12.
19. Звіт дослідження «Волонтерський рух в Україні» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.gfk.com/ua/news-and-events/news/pages/report.aspx> 17.
20. 32,5 % українців особисто переказали свої кошти на рахунки української армії. Селяни відзначились вищою доброчинністю, аніж міські жителі. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://dif.org.ua/ua/commentaries/sociologist_view/32anizh-miski-zhiteli.htm.
21. База перевірених організацій та волонтерів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://4army.com.ua/>.
22. Воїни добра. Георгій Тука. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://life.pravda.com.ua/person/2014/09/18/180486/>.
23. Три історії про те, як українці озброюють українську армію. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://life.pravda.com.ua/person/2014/07/11/174797/>.
24. The 2013 CSO Sustainability Index for Central and Eastern Europe and Eurasia. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ngo.ee/sites/default/files/files/+E&E%202013%20CSOSI%20Full%20Report.pdf>.
25. Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» №1706-VII від 20 жовтня 2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=52046.

26. Аналіз закону України «Про волонтерську діяльність». [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://civil-rada.in.ua/?p=860>.
27. Постанова Кабінету міністрів України «Про затвердження ...» № 413 від 20 серпня 2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/413-2014-%D0%BF#n33> 33.

Стаття надійшла до редакції 01.12.2016.